

Klaudy K. 2006. Mi történik a mondatkezdő tematikus alannyal a fordításban. In: Zelényi A. et al. (szerk.) *Tanulmánykötet a nyolcvanéves Hegedűs József születésnapjának tiszteletére*. Budapest: Corvinus Egyetem. 39–47.

Klaudy Kinga

Mi történik a mondatkezdő tematikus alannyal a fordításban?

1. Grammatikai szerkezet és információs szerkezet

HEGEDŰS JÓZSEF tiszteletére írt tanulmányomban olyan kérdéshez szeretnék visszanyúlni, amely harminc éve kezdett el foglalkoztatni, és bár többször írtam róla (1987, 2004), még mindig nem tekintem megoldottnak. Ez a kérdés a mondatok grammatikai szerkezetének (GSZ) és információs szerkezetének (ISZ) viszonya a fordításban. Köztudomású, hogy a mondatok szövegtől független grammatikai szerkezete (alany, állítmány, tárgy, határozó, jelző) mellett van egy másik, a szövegtől, a szituációtól függő információs szerkezet is, amely a mondatban aktuálisan közölt információ hírértéke, régisége vagy újdonsága szerinti tagolást jelent. Ezt az információs szerkezetet, amely ott helyben, abban a konkrét szövegben, abban a szituációban érvényes szokták „aktuális” tagolásnak is nevezni.

A mondatok információs szerkezete durván két részből áll: egy tematikus szakaszból, amely a szituációból vagy az előzményekből ismert dolgokat tartalmazza és egy rematikus szakaszból, amely az új információt tartalmazza vagy legalábbis előrelendíti valamilyen új elemmel a kommunikáció kibontakozását. Finomabb elemzéssel természetesen a mondatokban a hírértéknek, az újdonságnak vagy régiségnek számtalan árnyalata megkülönböztethető, és a különböző hírértékű elemek attól függően, hogy milyen a szintaktikai megformálásuk és mondatbeli pozíciójuk különbözőképpen járulnak hozzá az aktuális mondat szövegbeli státuszához, FIRBAS terminusával „funkcionális perspektívájához” (1992).

A kétféle tagolás, amely az eredeti művek írásakor általában harmóniában van egymással, a fordításban összeütközésbe kerülhet a nyelvek szintaktikai lehetőségeinek különbségei miatt. Hogy csak a legkézenfekvőbb példát említsem: az angolban, mely szegény morfológiájú nyelv az alanyt a mondatkezdő pozíció jelöli, tehát a téma-réma (TR) tagolású mondatokban a téma rendszerint alanyi megformálású, míg a magyarban, amely gazdag morfológiájú nyelv a TR tagolású mondatokban a téma szerepét bármely mondatrész betöltheti.

Vagyis az angol-magyar és magyar-angol fordításban a mondat elején biztos lesznek szintaktikai változások, kérdés, hogy ezek a változások milyen hatással vannak a mondat információs vagy kommunikatív struktúrájára. A mondat elején a fordítás közben végbemenő változásokat korábban már vizsgáltam az orosz és a magyar nyelv vonatkozásában, de

erről szóló tanulmányom orosz nyelven jelent meg egy nehezen hozzáférhető folyóiratban (KLAUDY 1984), tehát indokolt, hogy most egy másik nyelvpáron (angol-magyar) újra megvizsgáljam ezt a kérdést.

2. A GSZ és az ISZ a fordításban

Mostanában a fordítástudományi szakirodalomban több szerző is foglalkozott a grammatikai struktúra és a téma-réma struktúra összefüggéseivel (DOHERTY 2003, ROGERS 2006). MONIKA DOHERTY angolról németre fordított szövegekben, MARGARET ROGERS németről angolra fordított szövegek mondataiban vizsgálja meg a grammatikai és a kommunikatív struktúra viszonyának alakulását a fordításban.

MARGARET ROGERS (2006) THOMPSON 1978-as tipológiájából indul ki, amely szerint a nyelvek kontinuumot alkotnak abból a szempontból, hogy vagy „grammatical word order” (GWO) vagy „pragmatic word order” (PWO) jellemző rájuk, azaz a szintaktikai szerepek helyhez kötöttek vagy szabadon mozgathatók a mondaton belül. E felosztás szerint az angol tipikusan GWO nyelv, az alany a mondat elejéhez kötött, míg a német PWO nyelv, hiszen bármi állhat a mondat elején. Rogers a továbbiakban a GWO/PWO megkülönböztetést a grammatikai szerkezet (GSZ) és az információs szerkezet (ISZ) terminusok szinonimájaként használja, mi az utóbbiakat fogjuk használni. Rogers szerint a fordítónak négyféle lehetősége van:

- (1) megőrzi az ISZ-t, és megváltoztatja a GSZ-t
- (2) mindkettőt megőrzi
- (3) megváltoztatja az ISZ-t, és megőrzi a GSZ-t
- (4) mindkettőt megváltoztatja

ROGERS egy 25 ezer szóból álló német banki jelentés angol fordítását elemzi, ebből 320 mondatot talál az ISZ szempontjából elemzésre érdemesnek. A 320 elemzett esetből 137 mondatban, azaz a lefordított mondatok 45%-ban a fordító követi az eredeti szöveg grammatikai és információs szerkezetét, tehát kérdés, hogy beszélhetünk-e itt egyáltalán stratégiáról. A fordított mondatok 25%-a a harmadik stratégiát tükrözi, tehát azt, amikor megmarad a GSZ, de változik az ISZ. A mondatok 18% -ra az első stratégia jellemző, azaz megmarad az ISZ és változik a GSZ. és végül a mondatok 13%-ban mindkettő változik.

Hogy az ISZ megváltozása hogyan hat a fordítás érthetőségére annak eldöntésére a szerző nem vállalkozik, annyit állapít csak meg, hogy az ily módon fordított mondatok is könnyen olvashatók. FIRBASra is hivatkozik, aki szintén bizonytalan abban, hogy mennyire tolerálható a mondat perspektívájának eltorzulása, nem adekvát visszaadása („inadequate renderings of the original perspectives”) a fordításban (FIRBAS 1999:140).

3. GSZ és ISZ az angol-magyar fordításban

ROGERS cikke nyomán határozta el, hogy megvizsgálom a témát angol-magyar vonatkozásban is. Bár az én megközelítem nem képp eltér ROGERSétől, mivel én nem abból indulok ki, hogy a GSZ és az ISZ megőrzése az ideális megoldás azaz a „fordító álma” (translator’s dream, ROGERS 2006: 53). Korábbi műveimben ugyanis mindig azt vizsgáltam, hogy milyen műveleteket hajtanak végre a fordítók a kommunikatív ekvivalencia megőrzése érdekében, és a vizsgált átrendezéseket nem kényszerűségnek vagy megalkuvásnak fogtam fel hanem, ha nem is törvényszerű, de legalábbis magyarázható átváltási műveletnek. De vonzott az a lehetőség, hogy ezt az egyszerűsített taxonómiát alkalmazva megnézzem, hogy mi lesz az angol mondatkezdő tematikus alanyokkal az angol-magyar fordításban, hiszen, mint említettem, a GSZ és az ISZ vonatkozásában a magyar és az angol között hasonló a viszony, mint a német és az angol között (vö. É KISS 1982, aki az angolt alany-prominens, a magyart topic-prominens nyelvnek tartja).

Az elemzésre alkalmas párhuzamos szöveg megtalálásának folyamatáról nem kívánok beszélni, bár érdekes tapasztalatot nyújtottak próbálkozásaim különböző európai uniós (jogi és nem jogi) szövegekkel. Ezek rendkívüli formalizáltságuknál fogva nem voltak alkalmasak az elemzésre: ha az alany ugyanis a *Bizottság* vagy a *tagállamok*, akkor ez ritkán fog változni a fordításban. Végül sikerült egy „életközelibb” szövegtípust találni a fiktív történelemtudomány témakörében, egy „Mi lett volna ha” (What might have been) című tanulmánygyűjteményt, amely képzeletbeli történelmi eseményekről szól (Mi lett volna, ha Sztálin elhagyja Moszkvát 1941-ben? In: MONTEFIORE 2003). A tanulmány magyar fordításának terjedelme 39 000 karakter 5401 szó, az eredeti nem áll elektronikus formában rendelkezésemre. Mivel a mondatok teljes feldolgozását még nem fejeztem be, ezért ebben a tanulmányban statisztikai eredményeket még nem közölhetek, célom a négy fordítói stratégia működésének bemutatása az angol-magyar fordításban és néhány új elemzési szempont felvetése.

A mondatok információs szerkezetének jelölésére a szokásos jelöléseket fogom alkalmazni [TSZ] = tematikus szakasz, [RSZ] = rematikus szakasz, (RCS) = rémacsúcs (a tematikus és rematikus szakaszok típusaira pl. „informatív téma”, „egyenletes réma” itt csak utalok, erről részletesebben Klaudy 1987).

4. A négy típus bemutatása

4.1. A GSZ megváltozik, az ISZ változatlan marad a fordításban

Az első típusban a fordító megváltoztatja a mondat grammatikai szerkezetét annak érdekében, hogy megőrizhesse a mondat információs szerkezetét

(1) [TSZ ... his library] [RSZ was loaded into his private armory train].
(MONTEFIORE 135)

[TSZ ... a könyvtárát is] [RSZ fölrakodták a személyi használatára
rendelt páncélvonatra]. (BART 155)

Az (1) példában az angol mondatkezdő tematikus alanyból, amely élettelen főnév és a cselekvés elszenvedője (*His library*) tárgy lesz a magyar fordításban (*A könyvtárát*). Az angol szenvedő igéből többes szám harmadik személyű cselekvő ige lesz a magyarban. A grammatikai szerkezet átalakul, az információs szerkezet nem változik.

4.2. A GSZ és az ISZ változatlan marad a fordításban

A második típusban a fordító mind a grammatikai szerkezetet, mind az információs szerkezetet meg tudja őrizni a fordításban.

(2)[TSZ Stalin] [RSZ ordered the evacuation to the ancient city of Samara, at the Volga.] (MONTEFIORE 135)

[TSZ Sztálin] [RSZ elrendelte a kormányhivatalok elköltöztetését az ősi Volga parti városba, Szamarába.] (BART 155)

A (2) példában a mondatkezdő tematikus alany élőt jelentő főnév illetve tulajdonnév, amely a legalkalmasabb alany szerepre a magyar fordításban is. A tematikus szakasz élén álló igei állítmány erős szemantikai töltésű ige, ami azt jelenti, hogy a tematikus szakaszban az információ egyenesen oszlik el, a kommunikatív dinamizmus nem nő a mondat végén, nincs „end focus”, nincs olyan hangsúlyos bővítmény amit az ige elé kellene hozni a magyar fordításban. Az ilyen mondat a „fordítók álma”, ahogy MARGARET ROGERS mondja (2006: 53).

A mondatkezdő tematikus alany megőrzése ellenére kérdéses, hogy az információs szerkezetet változatlanul tarthatjuk-e a következő példában.

(3) [TSZ But *the sight* of vast bodies of troops, tanks and trucks rushing eastwards through Moscow] [RSZ only redeoubled the chaos and fear ont he streets.] (MONTEFIORE 140)

[TSZ A Moszkván át Keletnek vonuló hatalmas csapattestek, tankok és sok ezernyi teherautó *látványa*] [RSZ csak fokozta a káoszt és rettegést a város utcáin.] (BART 160)

Mivel az angol főnévtől jobbra álló bővítmények a fordításban a magyar főnévi szerkezetben balra kerülnek a magyar olvasónak tizenkét bővítményt kell feldolgoznia, mire elérkezik a mondat alanyához, míg az angol olvasó számára ez már a második szónál világos. Az információ adagolása tehát változik valamelyest, de nincs bizonyítva, hogy ez feldolgozási nehézséget okozna. PAPP FERENC (2006) szerint például

NÉMETH LÁSZLÓ fordításaiban a hosszan balra ágazó szerkezetek nem okoznak megértési nehézséget a magyar olvasónak.

4.3. A GSZ változatlan marad, az ISZ változik a fordításban

A harmadik típusban a fordító megőrzi a grammatikai szerkezetet, de megváltoztatja az információs szerkezetet.

(4) [TSZ The towns of Kalinin to the North of Klauga to the south of Moscow] [RSZ both fell.] (MONTEFIORE 135)
[TSZ Elesett] [RSZ a Moszkvától északra fekvő Kalinyin, és a Moszkvától délre fekvő Kaluga is.] (BART 155)

A (4) példában a mondatkezdő tematikus alany (*The towns of Kalinin to the North of Klauga to the south of Moscow*) megőrzi szintaktikai szerepét a fordítás során, a magyarban is alany marad (*a Moszkvától északra fekvő Kalinyin, és a Moszkvától délre fekvő Kaluga is*), de az információ adagolásának sorrendje megváltozik. Az információval zsúfolt angol tematikus alany átkerül a magyar mondat rematikus szakaszába, és a magyarban a téma a korábbi mondatok tartalmát továbbfejlesztő igei állítmány lesz: *Elesett*. Jó példa arra, hogy a magyarban a mondat témája igei állítmány is lehet.

4.4. A GSZ és az ISZ egyaránt megváltozik a fordításban

A negyedik típusban a fordító az angol mondat grammatikai szerkezetét és információs szerkezetét egyaránt megváltoztatja a fordításban.

(5) [TSZ The following day *Stalin*] [RSZ lost contact with General Ivan Koniev's Western Front] (MONTEFIORE 135)
[TSZ Egy nappal később] [RSZ megszakadt a *kapcsolat* Sztálin és Iván Konyev tábornok, a Nyugati Front parancsnoka között] (BART 155)

Az angol mondatkezdő tematikus szakasz két részből áll egy mondatszintű időhatározóból és a tematikus alanyból. A magyar fordító ezt az alanyt nem őrzi meg. A magyar mondatkezdő tematikus szakaszban csak az időhatározó található, az alany a rematikus szakaszba kerül, de meg is változik a *kapcsolat* lesz a magyar mondat alanya, az angol mondat alanya (*Stalin*) pedig a magyar mondatban lesüllyed egy határozós szerkezetbe. A GSZ és az ISZ átalakítása némiképp megváltoztatja a mondat funkcionális perspektíváját, hiszen a hangsúly *Sztálinról* áttevődik a *kapcsolatra*.

5. A mondatkezdő tematikus alanyok eltűnése a fordításban

Mint a fenti példákból is láthattuk az angol mondatokban kötelező mondatkezdő tematikus alannal sokminden történhet a magyar fordításban, eltűnhet, tárgyá válhat, átkerülhet a rematikus szakaszba stb. Látható, hogy a téma érdekes, megérdemelné az alaposabb elemzést. Most csak egy jelenségre kívánom felhívni a figyelmet: a mondatkezdő tematikus alany eltűnésének kohéziós szerepére. Ha az angol mondat elején névmási alany van, ennek jelentése a magyar fordításban a személyragos igével fejeződik ki, tehát a névmási alany eltűnése a mondat elejéről a magyar fordításban szinte természetes.

(6) [TSZ **He**] [RSZ was reading the histories of Marshal Prince Kutuzov and his abandonment of Moscow to Napoleon in 1812]. (MONTEFIORE 136)

[RSZ RCS (Kutuzov hercegről) olvasgatott], [TSZ aki 1812-ben] [RSZ átengedte Moszkvát Napóleonnak]. (BART 156)

Miközben azonban a magyar fordításban megüresedik a mondat elejei pozíció, történik még valami: a magyar SOV alapszórendnek megfelelően a hangsúlyos bővítmény vagy bővítmények (*Kutuzov hercegről*) a rematikus szakasz igeje elé kerülnek rematikus csúcsként és ott találják magukat a mondat elején. Így aztán a magyar mondat úgy hangzik, mintha a fordító „belevágna egyenesen a mondat közepébe”. Az ilyen mondatok nagymértékben növelik a szöveg kohézióját.

Ugyanez történik a (7) példában, bár az időhatározós mondatkezdés miatt a téma nem ürül ki, de a tematikus alany eltűnik, és az angol „end focus” a magyarban az ige elé kerül.

(7) By the 16th when **he** drew at down into the Kremlin, **he** passed looting mobs int he streets. (MONTEFIORE 136)

16-án, amikor reggel a Kremlbe hajtatott, az **autója** fosztogató csőcselék mellett haladt el az utcán. (BART 156)

A tematikus alany eltűnése még egy következménnyel jár. A második mondategységben, ahol az angolban még mindig ugyanaz az alany (*he*), a magyarban új, kontextusból kivont alany betoldására van szükség, amely nem volt benn az eredetiben (*autója*).

6. Konklúzió

A grammatikai szerkezet változása a fordításban, amely szükségszerűen következik a nyelvi rendszerek különbségeiből, eltorzíthatja az információs szerkezetet, amely az információ adagolásának nyelvenként különböző módjait jelenti. A fordítók általában ösztönösen próbálják megőrizni az információs struktúrát miközben a grammatikai szerkezet helyességére tudatosan törekednek. Ha tudatosabban kezeljük az információs szerkezet

megőrzésére szolgáló átváltási műveleteket, ezzel elősegíthetjük a fordítások minőségének javulását.

Irodalom

- DOHERTY, M. (2003) Parametricized Sentence Beginnings of Sentences in English and German. *Across Languages and Cultures* Vol. 4. No.1. 19-51.
- É. KISS K. (1982) Hungarian and English: A Topic-Focus Prominent and a Subject Prominent Language In: DEZSŐ L (szerk.) *Contrastive Studies Hungarian-English*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 39-60.
- FIRBAS, J. (1992) *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge. CUP.
- FIRBAS, J. (1999) Translating the Introductory paragraph of Boris Pasternak Doktor Zhivago: A Case Study in Functional Sentence Perspective. In: ANDREMAN, G., ROBERTS, M. (eds.) *Word, Text, Translation*. Clevedon: Multilingual Matters. 129-141.
- KLAUDY K. (1984) Szoposztavitelnoje izucsenyije nacsala predlozsenyij v russzkih i vengerszkih tyeksztah. (A mondatok elejének egybevetése orosz és magyar szövegekben) *Bolgarszkaja Russzisztika* Vol.2. 73-76.
- KLAUDY K. (1987) Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KLAUDY K. (2004) A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben *Magyar Nyelvőr* 128.évf. 4. szám: 389-407.
- PAPP F. (2006) A magyar mondatok mélységéről. In: KLAUDY K. (ed.) *Papp Ferenc Olvasókönyv*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 81-97.
- ROGERS, M. (2006) Structuring Information in English: A Specialist Translation Perspective on Sentence Beginnings. *The Translator* Vol. 12. No. 1. 29-65.
- THOMPSON, S. (1978) Modern English from a Typological Point of View. *Linguistische Berichte*. Vol. 54. 19-35.

Forrás

- MONTEFIORE, S.S. (2003) What if Stalin fled Moscow in 1941? In: Roberts, A (ed.) *What might have been. Imaginary history from twelve leading historians*. London: Weidenfeld and Nicholson. 134-153.
- MONTEFIORE, S.S. (2006) Mi lett volna, ha Sztálin elhagyja Moszkvát 1941-ben? In: ROBERTS, A. (ed.) *Mi lett volna ha?* Budapest: Corvina. Fordította: BART ISTVÁN.